

פרשת שמות

רבינו בחיי

הקדמה לפרשת ואלה שמות

נזם זהב וחלי כתם מוכיח חכם על און שמעת (משלי כה, יב):

לו רסן להנהיגו ולתקניאו בשעבוד הנצר הטוב, ושיהיה שומע לעצה ולקול מוכיחו ולדברי התורה שכלה תוכחת, שנאמר (שם, כג) "וידברך חיים תוכחות מוסר", שאם יניחוהו להרגיל טבעו בפועל ובהנהגה, כאשר יגיע לזמן שלמות שכלו ילאה להשיב אחור הנהגתו, ואותה הנהגה הטובה היא אם רעה לא תפטר ממנו לעולם, והוא שכתוב (שם, כב, ו) "הנהגה לנער על פי דרכו גם כי יקין לא יסור ממנה", כי בימי הנוקנה רחוק הוא להסליף טבעו שכתב הורגל בו, על כן ראוי לו בעודו נער שישמור דברי התוכחת, ועם זה יקנה לנפשו תועלת רבה ונכות גדול, והוא שאמר דוד עליו השלום (תהלים קיט, ט) "במה ינקה נער וגו'":

ומפני זה נהיר שלמה עליו השלום תמיד להוכיח את הנער בשבת מוסר, הוא שאמר (משלי כב, טו) "אנולת קשורה בלב נער שבת מוסר ירחיקנה ממנו", יאמר אפילו בשבתהיה האנולת דבקה בלב הנער וקשורה שם בשבת הורגל בה ימים רבים אל תתאש ותאמר אין לו תקנה, כי מאחר שהוא נער שבת מוסר ירחיקנה ממנו, יוכיחנו מעט מעט ויכנס בלב התוכחת, כי דבור המוכיח רך ועם השקידה יעשה רושם בלב הנוכח, כאשר תראה בטפת המים שהיא רכה ונוחה ועם השקידה תקוב חור באבן הקשה, ואם נתאש ממנו ולא השתדל בתוכחתו הנה זה שונא, והוא שאמר שלמה עליו השלום (שם, יג, כד) "חושף שבתו שונא בנו ואהבו שחרו מוסר", ואמר במדרש (שמות רבה א, א) "חושף שבתו שונא בנו", זה דוד, "ואהבו שחרו מוסר" זה יעקב, ללמדך שכל המונע מוסר ממנו לסוף יוצא לתרבות רעה, שכן מצינו בישמעאל שהיה לו געגועין אצל אביו ולא רדהו, ויצא לתרבות רעה שנאמר (בראשית כא, ט) "ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק", ואין מצחק אלא עבדה נרה שנאמר (להלן לב, ו) "ויקמו לצחק", וכן מצינו בעשו שהיה לו געגועין אצל אביו ולא רדהו, ויצא לתרבות רעה ועבר חמס עברות באותו יום, וכן אדניה בן חגית היה לו געגועין אצל אביו ולא רדהו שנאמר (מלכים א, ו) "ולא עצבו אביו מימיו", וכן אבשלום לא רדהו אביו ויצא לתרבות רעה, ושכב עם נשיו, וגרם לו להוציאו מירושלם, ולעלות יחף וראש לו חפוי והוא עולה ובוכה (שמואל ב, ט), והפיל כמה רבבות מישראל, "ואהבו שחרו מוסר" זה אברהם, שישר את יצחק והוליכו בדרךיו, שנאמר (בראשית יח, יט) "כי ידעתי למען אשר יצוה וגו'", וכן יעקב יסר את בניו ולא היה בהם פסולת, ומפני שהיה יעקב אבינו עליו השלום מוכיח חכם, והיו השבטים און שומעת, על כן היו בכסף צרוף, והיו "נזם זהב וחלי כתם", והיו בני אביהם, והיו שכתוב: [ואלה שמות בני ישראל וגו']:

שלמה המלך עליו השלום נזכיר בכתוב הזה על מדת התוכחת, לפי שכל התורה כלה תלויה בתוכחת, שכל המקבל תוכחת וישמע לקול מוכיחו הנה זאת מדה עליונה כוללת כל הטובות, והיא סבה לקיום התורה, ומי ששונא את התוכחת מדה מגונה כוללת הרעות, והיא סבה לבטול התורה, כי הוא קרוב שיכפור ושיפרוק ממנו עול תורה, ומזה אמר שלמה עליו השלום (שם, טו, י) "מוסר רע לעזוב ארח שונא תוכחת ימות", באר כי קשה מאד השונא תוכחת מן העונב אורח, כי מי שעונב אורח והוא הפורק עול מצוה אחת מעליו, יענש במוסר רע והם היסורים, אבל לא יענש בעונש המיתה, ומי ששונא את התוכחת אינו נמחל לו במוסר רע בלבד אלא יענש בעונש מיתה, וזהו שאמר ימות, כי לא יספיק להיחלף נשפט במוסר רע, ועל כן הזהיר שלמה בפסוק הזה על האדם שיהיה מקבל התוכחת, ובאר כי התוכחת צרי הנפש ותפארתה בשם שהנזם והחלי הם צרי הגוף ותפארתו, וזהו שאמר "נזם זהב וחלי כתם מוכיח חכם על און שמעת", כאשר יוכיח החכם על און שומעת המשיל אותה תוכחת לנזם וחלי, כי הנפש מתפארת ומתנפח בעדי הנזם והחלי:

התוכחת היא על שני חלקים, האחד מחויב והשני נמנע, המחויב הוא שצטוינו להוכיח שלש כחות והם חכמים, פתאים, נערים. הנמנע הוא שצטוינו שלא להוכיח שלש כחות כלל, והם לצים, כסילים, רשעים. לצים הוא שכתוב (משלי ט, ח) "אל תוכח לץ פן ישנאך", וכתוב (שם, פסוק ו) "יסר לץ לקח לו קלון", וכן מצינו בירמיה שהיה מוסר בני דורו שהיו ליצנים והיו מקלליו אותו, הוא שאמר (ירמיה טו, י) "לא נשיתי ולא נשו בי כלה מקללני", וכסילים הוא שכתוב (משלי כג, ט) "באזני כסיל אל תדבר כי יבזו לשכל מלך", כי הלץ ישנאנו, והכסיל יקלה דבריו ויבזו לשכל מלך. רשעים הוא שכתוב "יסר לץ לקח לו קלון ומוכיח לרשע מומו", כלומר המוכיח לרשע ומגיד לו מומו לוקח לו קלון גם כן, לפי שיאמר לו טליתי טהורה משלך, או יחזור מומו למוכיח, כי המוכיח לרשע הנה זה הוא מום למוכיח, אלו הם כחות החלק הנמנע. כחות החלק המחויב הם החכמים שנאמר (שם, ט, ח) "הוכח לחכם ויאהבך", כי לפעמים יצטרך החכם לתוכחת כשהוא חוטא לעתים בשוגג ודרך מקרה. פתאים שנאמר (שם, א, ד) "לתת לפתאים ערמה", נערים שנאמר (שם) "לנער דעת ומזמה", ועקר התוכחת הוא לנער, לפי שאין כלי שכלו שלמים, ועוד שיצר הרע קודם בו ליצר הטוב שלש עשרה שנה, ואין כל מחשבתו והתבוננותו רק בתענוגי העולם והגוף, לפיכך בעודו נער וטבעו רך יצטרך לתוכחת שיהיה